

BREŠKI NOVCI 12. STOLETJA*

Dušan Koman, Škofja Loka

Tema breških novcev 12. stoletja sicer sodi tudi na področje numizmatike, vendar si umetnostnozgodovinsko obravnavo zaslužijo likovno zanimive podobe na njih, čeprav so take obravnave v stroki redkost. Res je, da so novci serijski izdelek, ki – vsaj v primeru breških novcev 12. stoletja – odraža bolj ali manj skromno kvaliteto pečatorezca, vendar motivov na njih ne moremo prezreti in obiti njihovega pomena. V svoji diplomski nalogi sem širše predstavil numizmatično gradivo 12. stoletja iz jugovzhodnih Alp v luči razvoja likovne podobe na novcih. Pri tem sem zaradi motivike ločeno obravnaval vsako stran novca, seveda pa sem upošteval zaključene skupine, ki predstavljajo bodisi posamezno obdobje bodisi posameznega kovnega gospoda.

Umetnostnozgodovinska stroka lahko osvetli nekatera vprašanja, na katera numizmatika ne odgovarja. Tako prispevek te naloge k poznavanju numizmatičnega gradiva jugovzhodnih Alp v 12. stoletju zaobsega tri ravni: opredelitev mojstrskih rok, ikonografsko razlago in stilno analizo motivov. Zato v tem prispevku obravnavam poleg novcev iz kovnice v Brežah le tiste novce, ki so k razvoju podobe na novcih v 12. stoletju prispevali kak nov element.

Izdelava novcev v srednjem veku je bila zelo enostavna, zato je za to delo zadostovala že oprema, ki jo je imela vsaka kovačnica, če je le imela primerno topilnico za kovine¹. Naloga kovnega mojstra je bila izdelati iz določene količine srebra določeno število novcev. Srebro so najprej skovali v ploščo debeline kartona, iz katere so izrezali izrezke, velike približno 2 x 2 cm. Tako so dobili ploščice, ki so imele odgovarjajočo težo, vendar pa so imele ostre vogale, ki so jih potolkli in s tem dobili okroglasto obliko. V tak prazen novce so potem vtisnili s kovnim pečatom podobo prednje in zadnje strani. Pri tem je bil pečat za aver pritrjen v nakovalo, pečat za rever pa je mojster držal v roki in po njem udaril s kladivom. Na koncu so novce, ki je zaradi oksi-

* Pričujoči prispevek je izvleček iz diplomske naloge z naslovom *Breški novci 12. stoletja*, ki sem jo zagovarjal v februarju 1995. leta pri prof. dr. Nataši Golob.

¹ Vladimir Travner, Egon Baumgartner, *Naši srednjeveški novci*, ČZN, XXV, Maribor 1930, pp. 146–181 (od tod citirano Travner – Baumgartner, *Naši novci*), p. 154.

diranja dobil črno prevleko, še z različnimi sredstvi belili, da je dobil sijaj, ki je značilen za srebro.

V numizmatski stroki je gradivo, ki ga obravnavam, z zgodovinskega, epigrafskega in kronološkega stališča že obdelano. Prvi je breške denariče sistematično obravnaval Arnold Luschin², njegovo delo pa je nadaljeval Egon Baumgartner s študijami o zgodnjih breških denaričih³, novcih »eriacensis«⁴ in o času razcveta breških denaričev⁵. S temi deli je vodenje o breških novcih dobilo današnji obseg. Skupaj z Vladimirom Travnerjem je napisal tudi temeljno delo o teh novcih v slovenščini⁶, v katerem je vzpostavil tudi slovensko terminologijo za srednjeveško numizmatiko. Najnovejšo razvrstitev breških novcev in njihovo mesto v širšem avstrijskem prostoru pa opredeljuje katalog avstrijskih novcev⁷, ki ga je v letu 1994 izdal Umetnostnozgodovinski muzej na Dunaju.

Zgodovinski okvir

Z izrazom »breški denariči« označujemo v ožjem smislu besede srebrne novce, ki so jih kovali salzburški nadškofi od začetka 12. do sredine 14. stoletja v Brežah in v še nekaterih drugih kovnicah⁸. Zaradi polne vrednosti so se ti novci kmalu udomačili in se za časa križarskih vojn razširili daleč naokoli⁹, zato so jih posnemali mnogi posvetni in cerkveni veljaki. Vse te novce označujemo z istim imenom v širšem smislu.

Do ustanovitve kovnic v Vzhodni marki so plačilni promet na tem območju obvladovali regensburški novci. Prvo kovnico v Salzburgu je v začetku 10. stol. ustanovil vojvoda Arnulf Bavarski v soglasju s kraljem Henrikom II., kjer je koval novce na podlagi regensburške teže. 996. leta pa je cesar Oton III. izdal v Rimu listino, s katero je podelil salzburškemu nadškofu Hartwigu (991–1023) kovno pravico.

² Arnold Luschin-Ebengreuth, Friesacher Pfennige, *Numismatische Zeitschrift*, 15 (55), pp. 89–118; 16 (56), pp. 33–144, Wien 1922/23 (od tod citirano Luschin, Friesacher).

³ Egon Baumgartner, Die Frühzeit der Friesacher Pfennige, *Carinthia I*, Klagenfurt 1952, pp. 256–286 (od tod citirano Baumgartner, Die Frühzeit).

⁴ Egon Baumgartner: *Eriacensis-kovi in njihovi prikovi*, tipkopisni prevod Vladimirja Tlakerja, Ljubljana 1985 (od tod citirano Baumgartner: *Eriacensis*).

⁵ Egon Baumgartner, Die Blütezeit der Friesacher Pfennige, *Numismatische Zeitschrift*, 73, Wien 1949, pp. 1–32.

⁶ Travner–Baumgartner, Naši novci.

⁷ B. Koch: *Corpus Nummorum Austriacorum*, Bd. I. Mittelalter, Wien 1994 (od tod citirano CNA).

⁸ Za pregled kovnic breških novcev 12. stoletja glej CNA.

⁹ Najdbe novcev (zakladne najdbe v Detti pri Temišvaru, Ostrovu pri Vukovarju, Aba Pusztai ...) dokazujejo, da so z breškimi denariči trgovali na celotnem področju jugovzhodnih Alp in na vzhodu do Madžarske, Slavonije in Dalmacije. (Prim. Travner–Baumgartner, Naši novci, p. 157).

Začetek delovanja kovnice v Brežah (Friesach) lahko postavimo med leti 1125 in 1130, ko je salzburški nadškof Konrad prenovil svoj grad na Petrovi gori (Petersberg) pri Brežah. Prvi mojstri so v to kovnico prišli iz Kölna, prvi znani mojster pa je bil Conradus Colonensis (od tu dalje: Konrad iz Kölna). Tako so bili tudi prvi breški kovanci kovani po kölnskem izkovu in po kölnski teži¹⁰.

Kmalu po ustanovitvi kovnice v Brežah so se pojavili prvi posnemovalci – koroški vojvode. Ti so pričeli s kovanjem okrog l. 1130, vendar spočetka niso kovali v Št. Vidu (St. Veit an der Glan)¹¹, saj je bilo to območje od leta 1147 do 70. let 12. stoletja v posesti bamberskih škofov. Verjetno so sprva kovali v Brežah, v kovnici salzburških nadškofov, v Št. Vidu pa so morali začeti kovati v začetku vladavine vojvode Bernharda (1202–1256)¹². Da so se koroški vojvode pri kovanju denarja zgledovali po kovih salzburških nadškofov, nam dokazujejo novci Spanheimov Engelberta (1124–1135), Ulrika I. (1135–1144) in Henrika V. (1141–1161). Vsi ti novci pa so predniki novca, ki se je pojavil okoli časa smrti nadškofa Eberharda I. (1164) in se ohranil do nastopa Eberharda II. (1200), čeprav so se med tem nadškofi zamenjali štirikrat¹³. Te novce označujemo po napisu za kove »eriacensis«. Ti s svojo stalno podobo in težo dokazujejo, da so salzburški nadškofi vodili dosledno finančno politiko in vzdrževali stalno vrednost svojega denarja, medtem ko so drugi kovni gospodje novce obnavljali in, na škodo Salzburga, posnemali prave breške kove. Zaradi teh zlorab je Adalbert III. leta 1195 pri cesarju Henrik VI. izposloval rabsodbo državnega sodišča, da ne sme nihče na ozemlju, ki je spadalo pod salzburško cerkveno oblast, posnemati novcev nadškofije, če mu tega nadškof izrecno ne dovoli. Dovoljenje so imeli le koroški vojvode, oglejski patriarhi in Babenberžani. Na podlagi ponarejenih listin so si to pravico prisvajali tudi krški škofi¹⁴.

¹⁰ Za težo in s tem vrednost posameznih vrst denarja ter sisteme preračunavanja med različnimi denarnimi enotami skozi ves srednji vek glej Sergij Vilfan, Temelji in razvoj denarnih sistemov v slovenskih deželah do 17. stoletja, *Zgodovina denarništva in bančništva na Slovenskem*, Ljubljana 1987, p. 23.

¹¹ Baumgartner je tudi za najstarejše novce koroških vojvod domneval kovnico v Št. Vidu (Baumgartner, *Die Frühzeit*).

¹² CNA, p. 132.

¹³ Eberhard I. (†1164), Adalbert III. (1164–1174), Henrik (1174–1177), Konrad III. (1177–1184) in druga vlada Adalberta III. (1184–1200).

¹⁴ Novci krških škofov niso dokazani, verjetno pa so jih kovali med 1180 in nekaj po 1200.

LIKOVNE PODOBE IN FORMALNA ANALIZA

Averi najstarejših novcev iz kovnice Breže¹⁵

Breže – kovi za salzburškega nadškofa (tabela 1)

Na averih najstarejših kovov iz Brež lahko razlikujemo štiri skupine:

1. Škof z dvignjeno roko (aver 1)
2. Škof s knjigo (averi 2–4)
3. Škof s črko A (averi 5–7)
4. Škof in zvezda (averi 8–13)

Razvoj in časovna sosledica kovov sta najboljše vidna na shemi¹⁶, ki pa poleg štirih skupin, ki jih je pri teh kovih razlikoval že Baumgartner, pokaže še nekaj značilnosti averov teh novcev. Najprej lahko predpostavimo v tem času v Brežah dva pečatorezca, ki sta delovala sočasno.

Prvi mojster – nemara prav Konrad iz Kölna, ki je prvi znani pečatorezec iz Brež in ki je prišel iz Kölna – je tako izdelal pečate za aver novcev 1 (najstarejši novce iz Brež), 3 in 5. Pri tem kaže najstarejši novce (novce 1) naslon na aver kölnskega novca nadškofa Friedricha (1110–1131) (novce 59); na njegovem averu je upodobljen nadškof, ki z desnico blagoslavlja¹⁷. Na kovancu iz Brež nadškof blagoslavlja z levico.

Za drugega mojstra so značilne srčaste glave. Srčasta oblika glave je nastala tako, da je pečatorezec poudaril obrvi, iz pričeske pa je nastal priznak nad glavo. Ta mojster, ki bi mu lahko dali zasilno ime Pečatorezec srčastih glav, je izdelal pečate za avere novcev 4, 7 in vse škofove z zvezdo (novci Eberharda I.) Med slednjimi zbujajo dvom časovno sosledje, kot ga podaja Baumgartner, ki je razvrstil kove po linearnem zaporedju: 8, 9, 10, 11, 12. Glede na razvoj priznaka nad škofovo glavo bi bilo bolj logično sosledje: 8, 10, 9, 11, 12. Ob tem pa je treba povedati, da je Baumgartner svojo relativno kronologijo teh kovov utemeljil z reveri.

Breže (?), najstarejši novci za koroške vojvode (tabela 2)

Baumgartner averom teh kovov ni posvečal posebne pozornosti. Novce 30 postavlja na začetek kovanja novcev za koroškega vojvodo v tej kovnici, kar utemeljuje z reverom, pa tudi sosledje nadaljnjih kovov temelji na risbi reve-
ra¹⁸. Novca 32 in 33 kažeta na averu sorodnost risbe z breškimi nadškofijskimi kovi, ki jih je oblikoval Konrad iz Kölna. Tema risbama časovno sledi ris-

¹⁵ Številke novcev v nadaljnjem tekstu so prirejene za ta prispevek. Za oznako posameznega novca po CN4 gl. popis gradiva v prilogi.

¹⁶ Cilj sheme ni razvrstitev VSEH novcev, ampak shematična predstavitev RAZVOJA KOVA. Zato tudi niso upoštevani vsi novci, ampak le tisti, ki so za ta razvoj zanimivi.

¹⁷ Našim novcem moramo iskati primerjave in vzore v novcih iz nemškega prostora, saj je od tam prišel na Koroško tudi prvi pečatorezec in s seboj prinesel nemške predstave o tem, kakšna mora biti podoba na novcu.

¹⁸ Baumgartner, Die Frühzeit, pp. 264–266.

ba avera na novcu 34, ki ima izrazito srčasto glavo. Temu kovu sledita novca 35 in 36, na katerih obrisi glave na averu ni več narejen z eno sklenjeno linijo, ampak z dvema, spodnjo in zgornjo. Medtem ko ima novce 35 še vedno izrazito srčasto oblikovano glavo in se s to obliko naslanja na novce 34, pa je pri poslednjem kovu tega tipa, novcu 36, brada oziroma spodnji del obrisa glave veliko ožji.

Reveri najstarejših novcev iz kovnice Breže

Na reverih najstarejših novcev iz Brež se pojavijo štirje ikonografski motivi:

1. ladja [kov 30; Breže (?) (vojvodski novce)]
2. cerkev [kovi 1–7; Breže (škofovski kovi),
31–36 – Breže (?) (vojvodski kovi)]
3. križ [kovi 8–10; Breže (škofovski kovi)]
4. trije stolpi na oboku [kovi 11–13; Breže (škofovski kov)]

Motiv ladje in cerkve

Ta motiv je na breških kovih najstarejši. Na starejših novcih iz Brež (?), kovanih za koroške vojvode, pa je to, z izjemo novca 30, ki ima na reveru upodobljeno ladjo, motiv, ki ga na reveru opazimo kot edinega. Tako kot pri averu se tudi tu iz sheme lepo vidi razvoj in relativna kronologija kovov.

Za škofovске novce iz kovnice Breže (tabela 3) bi tudi pri oblikovanju reverov lahko domnevali dve roki, ki pa se ne ujemata vedno z averi. Tako lahko enemu mojstru pripišemo revere novcev 1, 2, 5 in 6. Na teh kovih je linija preprosta, močna in ravna, brez odvečnih okraskov. Mislim, da lahko revere teh novcev pripišemo pečatorezcu Konradu iz Kölna, saj se tudi na averih novcev, ki smo jih pripisali njemu, kaže tak stil risbe. Poleg tega je logično, da je novce 1, ki je bil v tej kovnici kovan prvi ali vsaj med prvimi, v celoti izdelek pečatorezca, ki ga je salzburški nadškof Konrad poklical iz Kölna. Revere novcev 3, 4 in 7 lahko pripišemo drugemu pečatorezcu, verjetno istemu, ki sem ga označil za Pečatorezca srčastih glav. Zanj je značilna linija, ki teče bodisi kot biserni niz (kova 3 in 4) ali pa je narezana (kov 7). Tako so novci 1, 2 in 5 iz Brež delo Konrada iz Kölna, novca 4 in 7 pa delo Pečatorezca srčastih glav. Za novce 3 je pečat za aver izdelal Konrad iz Kölna; njegovo delo je tudi pečat za rever novca 6, medtem ko sta pečata za rever za novce 3 in aver za novce 6 delo Pečatorezca srčastih glav.

Pri reverih vojvodskih novcev iz Brež (?) (tabela 4) se kot najstarejši pojavi rever z motivom ladje (novce 30). Naslednji novci, ki imajo na reveru motiv cerkve, povzet po novcih iz kovnice Breže, kažejo najmanj dva načina risbe in tako vsaj dva pečatorezca, ki sta delovala tu. Tako kot pri škofovskih kovih se tudi tu odlikujejo štirje novci (30, 31, 56 in 36) s strogimi in čistimi linijami¹⁹. Med njimi bi lahko vsaj novca 35 in 36 pripisali Konradu iz Kölna,

¹⁹ Med te novce sem kljub drugačnemu motivu uvrstil tudi najstarejši vojvodski novce (novce 30), saj je pečat zanj gotovo izdelal isti pečatorezec kot za rever novca 31.

morda pa tudi novca 30 in 31. Spričo domnevno iste kovnice je isti pečato-rezec za obe vrsti novcev logičen. Logična pa je tudi razlika, saj pri kovih za koroške vojvode ni šlo za neposredno kopiranje breških denaričev. Reveri, ki sem jih pripisal Konradu iz Kölna, se po načinu risbe naslanjajo na kölnski kov (novec 59), ne glede na to, ali so bili kovani kot vojvodski ali kot škofovski.

Za Pečatorezca srčastih glav in za izdelovalca reverov, ki jih nisem pripisal Konradu iz Kölna, pa lahko predvidevamo, da s kölnsko kovnico ni imel nikakršne zveze, saj kölnski kovi ne poznajo ne srčastih glav ne linije, ki bi bila izdelana kot biserni niz ali celo narezana. Zato smemo domnevati, da gre pri tem pečatorezcu (ali pečatorezcih) za domačina, izučenega v Brežah.

Motiv križa

Križ se pojavi na reverih novcev 8, 9 in 10 iz Brež, ki naj bi si v tem vrstnem redu sledili tudi kronološko. V tej liniji se vidi razvoj risbe od fino oblikovane križa z razširjenimi kraki do močne in grobe strukture ter od majhnih pik med kraki do velikih²⁰. Vendar pa je absolutna datacija za vse tri novce enaka in je zato mogoče, da so pečati za aver in za rever nastali v zelo kratkem časovnem razmaku in bi bilo morda bolje na tem mestu govoriti o variantah kova kot pa o časovnem zaporedju.

Motiv treh stolpov na oboku

Ta motiv se na kovih iz Brež pojavi le na novcih 11 in 13. Motiv je za breško kovnico nov, zaradi razmeroma pozne absolutne datacije pa bi šlo morda lahko za modifikacijo reverov vojvodskih kovov iz Brež (novci 37–47).

»Stari« in »mladi vojvoda« iz kovnice Breže (?)

Če primerjamo najmlajše novce prve skupine vojvodskih kovov iz Brež (?) (34–36) z novci, ki imajo na averu celopostavno upodobitev vojvode (37–47), vidimo, da med njimi stilne povezave ni. Baumgartner sodi, da je za to kriv časovni razkorak, v katerem se ni kovalo ali pa vmesni kovi niso znani²¹. Ob tem pa ne gre pozabiti na možnost, da je želel Ulrik I. (1135–44) z drugačnim oblikovanjem novcev ustvariti svoj tip novcev, ki bi se že na prvi pogled razlikovali od Engelbertovih.

Averi (tabela 5)

Averi teh novcev kažejo izjemno enotnost. Opazimo pa, da se celopostavna figura vojvode na averih novcev Ulrika I. (novca 39 in 42) skuša približati naravnim razmerjem, medtem ko se z novcem 43, ki je bil kovan že za Henrika V., ta proporcionalnost figure začne rušiti in glava postane v primerjavi

²⁰ Baumgartner, Die Frühzeit, p. 260.

²¹ Baumgartner, Die Frühzeit, p. 266.

z ostalim telesom prevelika. To nesorazmerje je najbolj očitno na novcu 44, kjer glava meri več kot polovico vse figure. Na novcu 46, ki že predstavlja drugo izdajo za Henrika V., pa je figura zopet bliže naravnim razmerjem. V primerjavi s prejšnjimi averi je tu postava drugače izrisana: linije niso čiste, ampak so narejene v obliki bisernega niza. To pomeni, da gre za drugega pečatorezca, ki je delal enako kot pečatorezec, ki je avtor pečata za rever škofovskega novca 3 iz Brež.

Reveri (tabela 6)

Pri reverih sta navzoča dva motiva. Prvi je motiv treh palic ali žezel (kovanci 37–45), drugi pa trije stolpi na zidu (kova 46 in 47).

Prvo skupino reverov lahko nadalje razdelimo v tri podskupine, ki kažejo razvoj motiva in si sledijo tudi kronološko. Vzor za motiv treh žezel moramo bržkone iskati v madžarskem novcu Ladislava Svetega (1077–1095) (novec 60). Pečatorezec, ki je izdeloval pečate za novce koroških vojvod, je ta aver obrnil na glavo in tako dobil risbo za rever novca 40, na desni strani pa je dodal še priznak križa. Na novcu 39 je risba žezel skoraj identična, pojavi pa se še križ na drugi strani kot priznak. Zaradi načina risbe je zanimiv rever novca 37. Žezla, ki se na vrhu razširijo, kot da gre za čašaste kapitele nad preklado, so namreč enako narezana kot cerkev na reveru škofovskega novca 7. Ker sta oba pečata nastala kmalu drug za drugim (v razmaku največ 10 let), lahko za oba domnevamo, da gre bodisi za deli istega pečatorezca, torej Pečatorezca srčastih glav, ali za deli njegovega neposrednega naslednika. Zadnji novce v tej skupini (novec 38) ima poleg dveh križev še priznake; ti že nakazujejo cepljenje noge žezel, kar je ena izmed dveh značilnosti druge skupine.

Drugo skupino reverov (kovi 41–45) predstavljajo noveci mlajše izdaje vojvode Ulrika I. in starejše izdaje Henrika V. Zanje je značilna razcepljena noga srednjega žezla in dve profilni maski, ki lebdita med žezli in sta obrnjeni proti sredini. Znotraj te skupine ne moremo slediti razvoju risbe, saj gre le za spremembe priznakov.

V tretji skupini (kova 46 in 47) sta edina povezava s prejšnjimi reveri maski na reveru novca 46. Podoba je že toliko spremenjena, da gre za nov motiv, tri stolpe, stoječe na vodoravnem frizu, ki je najbrž iluzija zidu, ali za njim. Stilno že napovedujejo naslednjo veliko skupino novcev – kove »eriacensis«.

Novci eriacensis

Novce, ki jih glede na legendo imenujemo »eriacensis«, so izdajali v Brežah od 1164. leta pa vse do l. 1200. Za starejše obdobje izdajanja teh novcev poznamo tudi kovnega mojstra. V tem času sta v Brežah delovala Heinrich Takstel (1162–1173) in Ulrich (ok. 1173 – ok. 1182)²². V Brežah teh novcev od

²² Baumgartner: *Eriacensis*, p. 2.

začetka pa vse do nastopa druge vladavine salzburškega nadškofa Adalberta (1183–1200) niso obnovljali, potem pa se je zaradi mnogih neupravičenih kovov v drugih kovnicah politika izdajanja teh novcev spremenila. Z Adalbertovo smrtjo leta 1200 v Brežah prenehajo kovati novce »eriacensis«, zato je logično, da se je v ostalih kovnicah kvaliteta tovrstnih novcev po letu 1200 močno znižala.

Tako kot se je dogajalo že pri starejših novcih, se tudi tu kmalu srečamo s takimi, ki so breške kopirali. Pri tem je za vse kovnice značilno, da so kot prvi prikov izdale kopijo novca 14, kar je še posebej očitno na reverih. Tako poznamo vsaj šest kovnic, v katerih so kovali tovrstne novce²³.

Averi

Na vseh averih novcev »eriacensis« je upodobljen nadškof, le izjemoma na poznih novcih tudi vojvoda. Legenda je sestavni del teh averov, vendar pa je posebno na kasnejših novcih večkrat nepravilna ali celo nesmiselna.

Kovnica Breže (tabela 7)

Najstarejši novci tega tipa sodijo v čas pred letom 1183. Na njihovih averih je risba škofa izdelana na dva načina, ki ju najdemo v vseh letih kovanja novcev »eriacensis«. Pri prvem (novec 14) je telo oblikovano stožčasto, pri drugem (novec 15) pa srčasto ali elipsasto. Ker imamo za čas od 1162 do 1182 v tej kovnici izpričana dva pečatorezca, lahko spričo ohlapne datacije domnevamo, da novca 14 in 15 nista nastala sočasno; v različnem pristopu k oblikovanju telesa lahko vidimo deli obeh nam znanih pečatorezcev. Opozorim naj še na razliko v okrasu kazule, ki je pri novcu 14 oblikovan kot črka Y, pri novcu 15 pa v obliki križa. Zanimivo je, da se oblikovanje telesa v glavnem ne ujema z oblikovanjem okrasa kazule. Ta je do okoli 1190 večkrat izrisan z bisernim nizom.

Leta 1183 je salzburški nadškof postal Adalbert (1183–1200). Njegov pečatorezec (Ulrich je deloval do ok. 1182) se je povečini naslanjal na Ulrichove risbe, le osnovne linije so pri njem bolj jasne in praviloma močnejše. Novec 17, prvi, ki ga je izdal Adalbert, nosi na averu legendo z njegovim imenom. Istemu pečatorezcu lahko pripišemo tudi novce 18, katerega aver se odlikuje po izredno jasni in preprosti risbi, kakršne pri kovih »eriacensis« ne zasledimo več ne na novcih iz breške kovnice ne na drugih. Morda je novce 21 zadnji, za katerega je pečat za aver izdelal ta pečatorezec; datiramo ga tik pred leto 1190.

Iz časa okoli leta 1190 je novce 22, katerega risba za aver zarisuje stožčasto postavo škofa. Ta risba je zanimiva zaradi okrasa kazule, ki ima obliko črke V. To je značilno prav za ta leta, tako da bi smeli govoriti o novem pe-

²³ Te kovnice so: Breže, Strassburg ali Krka na Koroškem (kovnica ni dokumentirana), Beljak, Kamnik, Slovenj Gradec in Oglej.

čatorezcu²⁴. Enak okras je tudi na oblačilu škofa na averu novca 23, za katerega velja enaka časovna opredelitev. Tu je telo elipsasto, zopet pa je občutna močna in jasna linija. Nekako po letu 1190 se obšitek v spodnjem delu podaljša. Aver novca 25 je torej že izhodišče za ponovno obliko okrasa v obliki črke Y, ki jo vidimo spet na novcih 27 in 29, ki sta bila kovana že v drugi polovici zadnjega desetletja 12. stoletja, ko je bila doba kovov »eriacensis« že v svojem zatonu.

Neznana kovnica (krških škofov?)²⁵ (tabela 8)

Najstarejši novci, ki jih lahko pripišemo tej kovnici, so iz časa po letu 1180. Risba avera na novcu 48 je nastala pod vplivom avera novca 14 iz Brež. Baumgartner postavlja v isti čas novce 49, za katerega pravi, da je »prikov k breškemu novcu« št. 19²⁶. Pri teh dveh novcih je šlo očitno vsaj za vpliv oziroma kopiranje, če že ne za enega pečatorezca, ki je delal za različne kovne gospode. Ta se seveda ni kaj dosti menil za legalnost početja kovnega gospoda²⁷. Novca 48 in 49 pomenita začetek dveh različnih tipov avera, ki ju, podobno kot v Brežah, lahko spremljamo skozi ves čas kovanja v tej kovnici.

Razvoj risbe, ki mu lahko sledimo pri prvem tipu avera (poteka od novca 48 prek novca 50, ki je že datiran v čas po letu 1190, do novca 51) kaže spremembo v obliko črke Y, ki zaznamuje telo. Tako je videti, da nadškof ne nosi kazule, temveč dalmatiko. Novce 51 je nastal že po letu 1200, ko risba postaja vedno bolj shematizirana in površno izdelana. To nazadovanje risbe nam lepo kažejo aver novca 53, še bolj pa avera na novcih 52 in 56, kjer risba sploh ne sledi več tradiciji kovov »eriacensis«.

Na drugi tip avera, ki se v tej kovnici pojavi na novcu 49, naletimo v tej kovnici ponovno dobrih 10 let kasneje na novcih 54 in 55. Oba sta nastala po letu 1200, ko so bili novci »eriacensis« že v zatonu. Na averu novca 54 je nerodno izrisana figura škofa od pasu navzgor, pri novcu 55 pa gre očitno za celopostavno figuro z močnimi nogami in zadnjico, ostali deli telesa pa so zgolj nakazani. Nerodnost risbe je tolikšna, da je videti kot pikapolonica in ne škof.

Reveri novcev iz te kovnice se zelo tesno naslanjajo na tiste, ki so bili kovani v Brežah. Njihova posebnost je glavica na zaključku žleba, ki je izrisana le na najstarejših novcih (rever novca 48) in jo lahko razlagamo kot bruhalnik.

²⁴ Averi vseh novcev, ki jih Baumgartner uvršča v svoji skupini 8 in 9 in jih datira ok. 1190, imajo obšitek, izveden na enak način. (Cf. Baumgartner: *Eriacensis*, p. 8ss)

²⁵ Baumgartner jo postavlja v Krko na Koroškem (Gurk) ali v Strassburg (Baumgartner: *Eriacensis*, p. 19).

²⁶ Baumgartner: *Eriacensis*, p. 18.

²⁷ Verjetno so bili prav krški škofi vzrok, da je Adalbert III. leta 1195 izposloval sodbo, po kateri ni smel nihče na ozemlju salzburške nadškofije posnemati salzburških novcev, če mu nadškof tega ni izrecno dovolil.

Kovnica Beljak (Villach)

Posebnost med novci »eriacensis« predstavljajo kovanci iz kovnice Beljak, saj je bilo to mesto, z njim pa tudi kovnica, v posesti bamberskih škofov in ne salzburških. Beljaško kovnico v tem prispevku predstavljam le z novcem 57, saj oblikovno ti novci sledijo breškim. Zanimivi pa so ikonografsko, saj ima na averu škof okroglo mitro, namesto knjige in palice pa drži v rokah meč in vrtnico, ki je povzeta po grbu bamberskega nadškofa Otona II. (1177–1196)²⁸. Tudi na reveru so namesto križa nad streho upodobili vrtnico.

Reveri

Risbe na reverih so veliko bolj enotne kot na averih. Motiv je zatrep cerkve z dvema zvonikom, ki je bil očitno že v času veljavnosti teh novcev njihov razpoznavni znak, saj bi si drugače težko razlagali tolikšno enotnost risbe revera ob razmeroma svobodnih upodobitvah likov na averih.

Kovnica Breže (tabela 9)

Najstarejši novci »eriacensis« iz Brež (novec 14) imajo že vse elemente risbe revera, ki so obvezni za vse kasnejše različice tovrstnih novcev. Ostrešje je obrobjeno z močno linijo, strešne opeke pa so nakazane z mrežo. Ostrešje se spodaj zaključuje z žlebom, ki ima ob straneh izlivke. Ta novec Baumgartner postavlja v čas pred 1183²⁹. Še bolj izrazito mrežo, s katero so ponazorjene strešne opeke, srečamo na novcu 16, ki je bil kovan le nekaj kasneje. Mrežena je tudi streha stolpov, kar je redko in priča o zelo skrbni izdelavi kovnega pečata. Žlebovi ob straneh za nekaj časa izginejo.

V čas druge vlade nadškofa Adalberta (1183–1200), oziroma na njegov začetek, uvrščamo novce 17. Mreža, ki ponazarja streho, je izrisana z močnimi linijami, ki že napovedujejo punciranje namesto mreženja ostrešja. Pred letom 1190 se ponovno pojavijo žlebovi (novca 19, 20). Pri novcu 20 je streha puncirana, okna na zgornjem delu pročelja pa so izdelana zelo površno. Sočasen je novce 19, ki pa se v risbi revera naslanja na najstarejše tovrstne novce in ga tudi odlikuje zelo natančna risba. Za revere novcev 19, 21 in 24 se zdi, da so sicer delo istega pečatorezca, pri čemer je verjetno prvi nastal kot nekakšno izpitno delo in delno pod mojstrovim vodstvom, drugi in tretji pa sta že povsem samostojna izdelka, vendar pa slabše kvalitete. To razliko v kakovosti risbe gre morda pripisati tudi času, saj je novce 19 časovno opredeljen pred leto 1190, novce 24 pa v sredino zadnjega desetletja 12. stoletja.

Najbolj očitno poenostavitev pri risbi strehe vidimo na novcu 22, kjer so s punciranjem ponazorjene le opeke, obroba ostrešja pa izgine. Tudi sicer je risba tega avera bolj groba. Da je čas okoli 1190 ali malo po tem letu v Bre-

²⁸ Baumgartner: *Eriacensis*, p. 37.

²⁹ Baumgartner: *Eriacensis*, p. 3; Kot predhodnika tega novca omenja Baumgartner le en novce, ki ga postavlja v čas med letoma 1164 in 1183, vendar se od novca 14 praktično ne razlikuje.

žah že pomenil zaton pri oblikovanju novcev »eriacensis«, kaže tudi risba na reveru novca 27. Streha je stisnjena med oba zvonika, okna na zgornjem delu pročelja pa kažejo nezanesljivo roko. Še bolj svobodno oblikovanje, predvsem strehe, pa kažeta risbi na reverih novcev 26 in 28. Na prvem je streha oblikovana kot satje, na drugem pa kopasto, medtem ko okna na pročelju spominjajo na ščite.

IKONOGRAFSKA ANALIZA³⁰

Na breških novcih 12. stoletja so averi ikonografsko dokaj enotni. Podoba nadškofa³¹ skoraj nikdar ni celopostavna. Na starejših novcih je navadno doprsna, na kovih »eriacensis« pa je škof večkrat upodobljen od pasu navzgor. Na novcih, ki so bili kovani za koroškega vojvodo, je namesto nadškofa navadno upodobljen vojvoda. Tudi ta podoba je sprva doprsna, kasneje pa celopostavna. V času novcev »eriacensis« podoba vojvode izgine.

Reveri kažejo nekoliko večjo raznolikost. Prevladuje motiv cerkve, vendar srečamo tudi križ, žezla ali tri stolpe. Enkrat samkrat je na reveru podoba ladje. Z nastopom novcev »eriacensis« reveri niso več tako raznoliki; poslej je upodobljeno le pročelje cerkve z dvema zvonikoma kot edini motiv.

Pri opredeljevanju pomena upodobitev na novcih moramo upoštevati funkcijo denarja. Ta je bil namenjen razmeroma širokemu krogu ljudi. Zato so morale biti podobe na njem karseda jasne, sporočila pa nedvoumna in preprosta. Pri nekaterih motivih bi lahko iskali zapletene in skrite pomene, vendar pa se moramo zaradi namembnosti novcev tu omejiti na preprostejše razlage.

Podobe na averih

Podoba škofa

Najstarejši tip upodobitve vladarja je tudi na pečatnikih, ki so novcem po namenu in likovni tehniki najbližji, omejen na frontalno doprsje. Škofi so se v 11. stoletju dali za pečatnike upodobiti doprsno, po letu 1100 pa so se, sprva posamič, od druge četrtine 12. stoletja pa v Nemčiji na splošno, za pečate dali upodobiti celopostavno na prestolu in v popolni opravi (z mašnim plaščem, mitro, palico in knjigo v drugi roki)³². Na novcih se v nemškem prosto-

³⁰ Pomen posameznih upodobitev ali znakov na novcih je poskušal opredeliti že Baumgartner (Travner-Baumgartner, *Naši novci* pp. 147–152), vendar so te opredelitve zgolj površne in včasih celo zavajajoče.

³¹ V splošnem velja, da se podobe vladarjev na srednjeveških novcih pojavijo razmeroma pozno (ok. leta 1000), pa še te so splošne in ne predstavljajo *določenega* vladarja, temveč *splošen* pojem vladarja.

³² Rainer Kahnsnitz, *Imagines et signa: Romanische Siegel aus Köln, Ornamenta ecclesiae: Kunst und Künstler der Romanik in Köln*, Köln 1985 (od tod citirano Kahnsnitz, *Siegel*), p. 22; knjiga je tu napačno označena kot evangelij, saj ima knjiga ta pomen le pri apostolih (Cf. Hannelore Sachs, Ernst Badstübner, Helga Neuman: *Wörterbuch zur*

ru tip škofa kot motiv za aver izoblikuje v času Salijcev (1024–1125)³³. Obe varianti tega motiva (škof s knjigo in škof, ki blagoslavlja) prevzamejo najstarejši novci iz Brež.

Na naših novcih predstavlja najstarejši aver (novec 1) nadškofa, ki blagoslavlja. Taki podobi je prav gotovo botrovala kölnska tradicija, ki jo tu predstavlja novce kölnskega nadškofa Friedricha. V razliko od kölnskega vzora na breškem novcu nadškof blagoslavlja z levico. Sodim, da je do te spremembe prišlo zato, ker pečatorezec (verjetno Konrad iz Kölna) pri izdelavi pečata za aver tega novca ni upošteval dejstva, da pri odtisu nastane zrcalna podoba pečata. Blagoslov se navzven namreč izraža tako, da blagoslavljaajoči, v našem primeru škof, iztegne *desno* roko in z njo blagoslavlja.

Palica je kot škofovska insignija skoraj vedno upodobljena na averih novcev skupaj s podobo nadškofa. Ta jo, razen izjemoma, drži v desnici. Pastirska palica je bila prvotno znak oblasti, enako kot žezlo. V liturgiji so jo začeli uporabljati šele ob koncu 11. stoletja³⁴, ima pa pomen škofove pastirske moči nad svojo cerkveno občino.

Knjiga se pojavi že na averih najstarejših novcev iz Brež (novca 3 in 4), na novcih »eriacensis« pa je skoraj nujen del nadškofove upodobitve. Škofe, tako kot tudi papeže in duhovnike, označuje knjiga za razširjevalce božje besede, lahko pa jo interpretiramo kot pontifikale, samo njim dovoljene liturgične knjige.

Črka ali del abecede. Že na averih novcev 5 in 7 iz Brež naletimo na črko A, ki v kompoziciji nadomešča knjigo. Ta je zelo verjetno okrajšava za *ARCHIEPISCOPUS*, lahko pa ima še kak drug pomen. V mističnih predstavah je črka nosilka prikritih resnic, ki jo lahko razumejo le učenjaki³⁵. Črka A je lahko tudi znamenje sv. Mavricija³⁶, kar moramo v tem primeru upoštevati kot možno, saj je bil sv. Mavricij poveljnik tebajske legije, ki je bila pokončana v času Maksimilijana Herkuleja, Dioklecijanovega sovladarja, in v kateri naj bi bili vsi vojaki kristjani. Ob dejstvu, da so krščanstvo v jugovzhodni prostor Alp prinesli salzburški misionarji, bi lahko to črko ob nadškofovi glavi lahko razumeli tudi kot znamenje poglavarja škofije, ki je v te kraje prinesla krščansko vero. Vendar je to le domneva.

Na novcih »eriacensis« je legenda na averu nujna, vendar pa je včasih nerazumljiva, lahko pa je sestavljena iz prvih črk abecede (novec 22 iz Brež). Prvih nekaj črk abecede je na novcu prav gotovo pomenilo celotno abecedo,

christlichen Kunst, Hanau s.a. (od tod citirano Sachs–Badstübner–Neuman: *Wörterbuch*), p. 73).

³³ Bernd Kluge: *Deutsche Münzgeschichte von der späten Karolingerzeit bis zum Ende der Salier*, Sigmaringen 1991 (od tod citirano Kluge: *Die Salier*), p. 83.

³⁴ Sachs–Badstübner–Neuman: *Wörterbuch*, p. 67.

³⁵ Sachs–Badstübner–Neuman: *Wörterbuch*, p. 73.

³⁶ *Ibid.*

vendar so jo zaradi skopo odmerjenega prostora morali skrajšati na prve črke. Tako lahko v teh črkah vidimo znamenje kozmične harmonije. Abeceda je njen simbol že od zgodnjekrščanskega časa.

Križ se pojavi nad glavo nadškofa že pri najstarejših novcih (novci 8–12 iz Brež). Kljub zelo raznoliki in bogati simboliki križa gre tu najverjetneje za sistem priznakov, s katerimi so označevali posamezne emisije novcev³⁷. Seveda pa lahko v tem križu vidimo tudi znak, da gre pri upodobljencu za duhovno osebo, v našem primeru za salzburškega nadškofa. Tudi priznak nad glavo podobe na averih novcev 9, 11 in 12 moramo razumeti kot križ, čeprav so kraki stlačeni in razširjeni v krožec. To je še posebej očitno na novcu 11, kjer bi, če ne bi poznali razvoja priznaka na averih teh novcev, lahko govorili o štirih krožcih in ne o križu.

Pri kasnejših novcih križ kot priznak na averih izgine, na novcih »eriacensis« pa se pojavi kot okras kazule (npr. novci 15 ali novci 18). Kot tak na novcih nadomešča pektoral, ki je tudi škofovska insignija. Pektoral ne srečamo na nobenem izmed naših novcev, kar je posledica skopo odmerjenega prostora za upodobitev nadškofa, pa tudi nekoliko slabše kvalitete pečato-rezcev³⁸.

Dve piki se pojavita na istih averih kot križ. Predstavljata Sonce in Mesec kot planeti, ki sta že v antiki pomenila vladarsko insignijo, pomenita pa tudi Kristusa in Cerkev ali Kristusa in Marijo. Sonce in Mesec seveda lahko nosita tudi pomen dneva in noči³⁹.

Zvezda se pojavi na istih averih kot križ nad glavo in dve piki ob njem. Že sama zvezda je lahko simbol božanskega vodstva ali pa Marije. Vendar pa moramo na averih naših novcev videti zvezdo vsaj v povezavi s Soncem in Luno. Takšna povezava označuje celotno vesolje in je prasinbol nebes⁴⁰. Če pa k temu pritegnemo še križ, nam vse skupaj ponuja pomen Cerkve, v kateri je združeno vse stvarstvo. Celoten aver novca tako lahko razumemo kot sporočilo ljudem, da je škofa (v tem primeru salzburškega nadškofa Eberharda I.) postavila Cerkev za njihovega duhovnega vladarja. Ta je dana od Boga in v sebi združuje vse, kar je Bog ustvaril. Ta motiv (škof, nad njegovo glavo križ, levo in desno dve piki kot znamenje Sonca in Meseca, na škofovi levi pa zvezda) imajo vsi averi novcev Eberharda I., na drugih novcih pa ta-

³⁷ Označevanje različnih emisij novcev s križem poznamo že iz časa Konstantina Velikega. Pri teh novcih je križ rabil izključno kot oznaka emisije in ni nosil nikakršne krščanske simbolike.

³⁸ Razliko v kvaliteti upodobitve na novcu vidimo na prvi pogled, če primerjamo novci kölnskega nadškofa Friedricha z novci, ki jih je izdelal pečatorezec (Konrad iz Kölna) v kovnici Breže.

³⁹ Ta pomen zasledimo na reliefu oranta iz kapele sv. Jurija s Svetih gor nad Sotlo (prim. Milan Sagadin, *Krščanska motivika na staroslovanskih najdbah, Pismo brez pisave*, Ljubljana 1991, p. 42).

⁴⁰ Alfons Rosenberg: *Odkrivajmo simbole*, Celje 1987, p. 134.

kega avera ni. Tako imamo prvič v zgodovini novcev našega prostora opraviti s podobo, ki označuje novce enega izdajatelja.

Mitro na škofovi glavi kot eno izmed insignij so na naših novcih začeli upodabljati po 1164, ko so začeli kovati novce »eriacensis«. Na vseh je mitra obvezna. Mitro so škofi začeli nositi po 11. stoletju. Sprva je imela obliko stožca, kasneje pa se je vrhni del razcepil v dva roga, ki pomenita staro in novo zavezo⁴¹. Očitno pa je bil razvoj mitre zelo hiter, saj je na novcih »eriacensis«, ki so jih kovali od 1164 dalje, redno upodobljena dvoroga mitra. Pri tem je zanimiva podoba škofa na novcu 29 iz Brež, kjer mitro nadomešča črka M iz legende. Izjemo v tipu mitre predstavljajo le novci iz beljaške kovnice (novec 57), kjer ima škof na glavi stožčasto mitro. Ob tem pa ne smemo prezreti dejstva, da je bil Beljak takrat v posesti bamberskih škofov in da je torej na teh novcih upodobljen bamberski škof.

Meč je poleg vrtnice druga posebnost, ki je povezana z averi novcev »eriacensis« iz Beljaka. Ta je sicer nepogrešljiv del opreme na averih vojvodskih novcev, tu pa ga moramo razumeti kot meč, ki simbolizira boj za pravo vero.

Podoba vojvode

Podobo vojvode na averu srečamo le na novcih, ki so bili kovani v Brežah (?) za koroškega vojvodo (novci 30–47). Te lahko razdelimo na dve veliki skupini. Prvo predstavljajo novci vojvode Engelberta (1124–1135) (novci 30–36), na katerih je vojvoda predstavljen doprsno, drugo pa novci Ulrika I. (1135–1144) in Henrika V. (1144–1161), kjer je podoba vojvode celopostavna (novci 37–47). Celopostavno, vendar sedé na prestolu in z vsemi insignijami, so se posvetni vladarji začeli upodabljati na pečatnikih okrog leta 1000 – z nemškima cesarjema Otonom III. (983–1002) in Henrikom II. (1002–1024). Ta tip so v naslednjih dveh stoletjih prevzeli vsi evropski posvetni vladarji⁴². Na novcih pa je celopostavna podoba stoječega vladarja (vojvode) na averu novost, ki jo na srednjeveških novcih zasledimo prvič ravno na naših averih. Celopostavno podobo na novcih je sicer poznala že antika, vendar pa je bila ta vedno na reveru, medtem ko je na averu le cesarjeva glava.

Meč je edini znak dostojanstva na novcih vojvode Engelberta, nosi pa dvojno simboliko. Po eni strani je vladarski simbol in znak sodne oblasti, po drugi pa ima pomen vojvode kot branitelja vere in Cerkve. Na novcih visokega plemstva, kovanih v nemškem prostoru, postane meč običajen simbol dostojanstva po letu 1100.

Zastava je pravzaprav bojni prapor, ki navadno vsebuje krščansko simboliko in tistega, ki jo nosi, označuje za Kristusovega bojevnika. Značilna je za drugo skupino vojvodskih kovov iz Brež (?). V našem primeru zastava poudarja pomen vojvode, ki je na teh novcih oblečen v bojno opremo, kot Kris-

⁴¹ Majda Pungerčar, *Cerkveni tekstil kapiteljske cerkve sv. Miklavža v Novem mestu, Dragotine kapiteljske cerkve v Novem mestu*, Novo mesto 1993, p. 63.

⁴² Kahnsnitz, Siegel, p. 22.

tusovega vojaka. To je še posebej logično za novce Henrika V., saj je v času njegove vlade potekala druga križarska vojna (1147–49).

Podobe na reverih

Motiv cerkve

Motiv cerkve na reveru novca poznamo že od karolinških kovov dalje. Prvotno gre za škatlasto podobo stavbe s štirimi ali šestimi stebri, ki ima koničast zatrej. V otoskem času se ta podoba skoraj ni spreminjala, 11. stoletje pa prinese nove oblike. Iz škatlaste podobe arhitekture se najprej dvigneta stranska stolpa, mesto zatrepja pa prevzame križ.

Podoba cerkve je pomenila nebeški Jeruzalem, torej Cerkev v duhovnem smislu, lahko pa je zaznamovala tudi mesto⁴³. Ravno zaradi tega pomena in podobnosti v upodobitvi je včasih težko določiti, ali je na novcu upodobljena cerkvena stavba ali pa utrjeno naselje.

Pomen Cerkev kot celotnega občestva nosi tudi ladja, ki je upodobljena na reveru novca 30. Da je ta pomen še bolj jasen, je pečatorezec jambor oblikoval kot stolp, ki nadomešča upodobitev celotne cerkvene stavbe⁴⁴. S tem ko je Cerkev predstavljena kot ladja, pa je na novcu poudarjen pomen upanja, saj ladja kot prevozno sredstvo v krščanstvu pomeni pot do zveličanja po smrti.

Drugi motivi

Med motivi na reverih breških novcev, ki ne predstavljajo cerkve, ima najdaljšo tradicijo motiv **križa**. Ta se v nemškem prostoru pojavi že na karolinških novcih, v otoskem času pa se motivika na novcih skoraj ni spremenila. Prevladuje enakokraki križ, ki ima med kraki štiri pike. Ta motiv ostane vse do risb na breških novcih (novci 8–10) nespremenjen. Križ na novcih kot samostojen motiv moramo razumeti kot znamenje odrešenja, predvsem pa kot znak krščanske vere v najširšem pomenu. Štiri pike, ki izpolnjujejo prostor med kraki, zelo verjetno pomenijo štiri evangelije ali pa svet in sv. Trojico⁴⁵.

Kot samostojen motiv imata revera novcev 11 in 13 iz Brež **tri stolpe na oboku**, ki bi lahko označevali mestno obzidje ali pa cerkev, pri čemer bi morali v njih videti tudi pomen sv. Trojice. Vzor za te novce bi lahko našli v reveru novca Konrada II. (1024–1039) (novec 58), ki ima ob straneh še dva stolpa. Tega revera Kluge ne opredeljuje z gotovostjo, predlaga pa opredelitev motiva kot krono⁴⁶. Prav gotovo pa predstavljajo mestno obzidje reveri novcev 46 in 47 iz Brež (?).

⁴³ Stolpi in portal pomenijo obzidje in vrata, zatrepni venec pa več stavb (Sachs–Badstübner–Neuman: *Wörterbuch*, p. 211).

⁴⁴ Kot nadomestilo za podobo celotne cerkve je stolp znan že iz zgodnjekrščanskih upodobitev.

⁴⁵ Travner–Baumgartner, *Naši novci*, p. 152.

⁴⁶ Kluge: *Die Salier*, p. 160.

Na mlajših vojvodskih novcih iz Brež (?) je reveru namenjen motiv **treh žezel**. Vzor za ta motiv je Baumgartner videl v madžarskem novcu 60, motivu pa je pripisal pomen sv. Trojice⁴⁷. Na novcih 41, 45 in 46 sta med žezli še dve glavi v profilu, ki bi ju lahko opredelili kot vojvodo in nadškofa, torej posvetno in cerkveno oblast.

PRILOGA: Legenda v prispevku obravnavanih novcev⁴⁸

1. Škofovski kovi iz kovnice Breže:

1 = Ca 1	16 = Ca 8 (E 3)
2 = Ca 2 (B Fz. 2a)	17 = Ca 8 (E 4)
3 = Ca 2 (B Fz. 2b)	18 = Ca 8 (E 7b)
4 = Ca 2 (B Fz. 2c)	19 = Ca 8 (E 9)
5 = Ca 3a	20 = Ca 8 (E 9b)
6 = Ca 3b (B Fz. 4)	21 = Ca 8 (E 13)
7 = Ca 3b (B Fz. 5a)	22 = Ca 8 (E 16c)
8 = Ca 5 (B Fz. 6a)	23 = Ca 8 (E 18)
9 = Ca 5 (B Fz. 6b)	24 = Ca 8 (E 22)
10 = Ca 5 (B Fz. 6f)	25 = Ca 8 (E 23)
11 = Ca 6 (B Fz. 7a)	26 = Ca 8 (E 25)
12 = Ca 6 (B Fz. 7b)	27 = Ca 8 (E 26)
13 = Ca 6 (B Fz. 10)	28 = Ca 8 (E 28)
14 = Ca 8 (E 2)	29 = Ca 8 (E 29)
15 = Ca 8 (E 2b)	

2. Vojvodski kovi iz kovnice Breže (?)

30 = Cb 1	39 = Cb 3 (B Fz. 19)
31 = Cb 2 (B Fz. 12)	40 = Cb 3 (B Fz. 20)
32 = Cb 2 (B Fz. 13a)	41 = Cb 4 (B Fz. 22)
33 = Cb 2 (B Fz. 13b)	42 = Cb 4 (B Fz. 21)
34 = Cb 2 (B Fz. 14)	43 = Cb 5 (B Fz. 24)
35 = Cb 2 (B Fz. 15)	44 = Cb 5 (B Fz. 25g/25f)
36 = Cb 2 (B Fz. 16)	45 = Cb 5 (B Fz. 25k/25d)
37 = Cb 3 (B Fz. 17)	46 = Cb 6 (L Fr. 180)
38 = Cb 3 (B Fz. 18)	47 = Cb 6 (L Fr. 181)

⁴⁷ Travner-Baumgartner, Naši novci, p. 152.

⁴⁸ Oznake vseh novcev, razen novcev 58–60, so povzete po CNA. Oznake so sestavljene iz osnovne oznake za skupino novcev, v oklepajih pa so, kjer so potrebne, podrobnejše opredelitve novca. Slednje so povzete po delih E. Baumgartnerja in A. Luschina: B Fz. = Baumgartner, Die Frühzeit; E = Baumgartner: *Eriacensis*; L Fr. = Luschin, Friesacher.

3. Novci iz neznane kovnice (krških škofov?):

48 = Cq 1 (E 34)

53 = Cq 1 (E 45)

49 = Cq 1 (E 35)

54 = Cq 1 (E 46)

50 = Cq 1 (E 41)

55 = Cq 1 (E 47)

51 = Cq 1 (E 43)

56 = Cq 1 (E 49)

52 = Cq 1 (E 44)

4. Ostali novci:

57 = Cd 5A (E 62) (kovnica Beljak)

58 = Kluge: Die Salier, novac 111

59 = Kluge: Die Salier, novac 372

60 = novac C.N.H. 33 (cit. po: Baumgartner, Die Frühzeit)

Rever novca 8

Rever novca 9

Rever novca 10

Rever novca 11

Rever novca 13

Rever novca 48

Aver novca 57

Rever novca 58

1:1

Aver novca 59

1:1

Den Ruf einer vertrauenswürdigen und nachahmenswerten Währung genossen bereits die ältesten in Friesach geprägten Pfennige, bei denen allerdings die Ausgestaltung des Münzbildes nicht an den Geldwert heranreichte. Der vom Salzburger Erzbischof Konrad in die Friesacher Münzstätte berufene Stempelschneider Konrad aus Köln (Conradus Colonensis) hatte zwar einiges von der Kölner Tradition (Prägung und Gewicht) beibehalten, doch in ihrer künstlerischen Ausgestaltung bleiben die Friesacher Münzen weit hinter ihren deutschen Vorbildern zurück (T. 1, Nr. 1). Dies gilt auch für die späteren Prägungen, für die die Stempel von heimischen, womöglich von Konrad aus Köln selbst ausgebildeten, Stempelschneidern geschaffen wurden.

Bei einer genaueren Betrachtung der ältesten Friesacher Pfennige ist festzustellen, das bald nach Konrad noch ein weiterer Schneider tätig wurde, den der Verfasser wegen der eigentümlichen Ausformung der Köpfe als »Meister der herzförmigen Köpfe« bezeichnet (T. 1, Nrn. 4, 7 – 12). Ob sein Lehrmeister Konrad aus Köln gewesen war, ist nicht erwiesen. Sein Ausdrucksmittel war vor allem die Zeichnung, während er die Ausgestaltung der Flächen, zumindest im Vergleich zu Meister Konrad, eher vernachlässigte.

Bei der künstlerischen Ausgestaltung der ältesten Friesacher Pfennige ist in der Zeichnung die deutsche Überlieferung deutlich zu erkennen, was für die in Friesach für die Kärntner Herzöge Ulrich I. und Heinrich V. geprägten Münzen (T. 5) nicht zutrifft. Dies gilt sowohl für die Schauseite mit dem ganzfigurigen Bild des Herzogs, als auch für die Rückseite mit dem, wohl von den Münzen König Ladislaus des Heiligen von Ungarn (T. 6, Nr. 60) übernommenen, Motiv dreier Zepter. Die spätesten Münzen zeigen bereits eine neues, für die folgende große Gruppe der »eriacensis« Münzen kennzeichnendes Gepräge.

Die »eriacensis« Münzen (T. 7 – 9) wurden wenigstens am Anfang recht einheitlich gestaltet. Die im Vergleich mit den vorangegangenen Prägungen verbesserte Zeichnung ist wohl der Verdienst der neuen Stempelschneider, des von 1162–1173 tätigen Heinrich Takstel und seines Nachfolgers Ulrich (1183–1200). Ihre Nachahmer in anderen Münzstätten konnten ihre Qualität meist nicht erreichen. Für das letzte Jahrzehnt des 12. Jahrhunderts ist – außer der starken Entwertung – auch ein deutlicher technischer und künstlerischer Qualitätsrückgang zu bemerken.

Die Zeit nach 1164 kennzeichnen nicht nur zahlreiche Neugründungen von Münzstätten sondern auch häufige Mißbräuche des angesehenen Friesacher Geldes. Letztere wurden nach 1195, zumindest de jure, unterbunden, als Erzbischof Adalbert III. beim deutschen Kaiser Heinrich VI. den gerichtlichen Bescheid erwirkte, nach dem im Machtbereich des Erzbistums Salzburg kein Geld nach dem Vorbild des Friesacher Pfennigs geprägt werden durfte, außer mit einer ausdrücklichen Genehmigung des Erzbischofs selbst.

Die für die Friesacher Münzstätte arbeitenden Stempelschneider gestalteten die Münzbilder nach den ihnen geläufigen deutschen Vorbildern des 11. und des beginnenden 12. Jahrhunderts. Der Avers zeigt stets das Bildnis des Bischofs, der Revers zumeist eine Kirche. Dieses Schema wurde bis an das Ende des 12. Jahrhunderts beibehalten, wobei es außer eines Kreuzes auf der Rückseite (die Münzen 8, 9 und 10), keine weitere Ausnahmen gab. Die Münzen der Kärntner Herzöge Ulrich I. und Heinrich V. weichen hingegen von dieser Regel ab, denn sie zeigen auf der Schauseite die ganzfigurige Gestalt des Herzogs und auf der Rückseite das Motiv dreier Zepter.